

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

УДК 32:314/316

DOI: [https://doi.org/10.33120/ssj.vi46\(49\).152](https://doi.org/10.33120/ssj.vi46(49).152)

Татенко Віталій Олександрович

член-кореспондент НАПН України,

доктор психологічних наук, головний науковий співробітник

лабораторії методології психосоціальних і політико-психологічних досліджень,

Інститут соціальної та політичної психології НАПН України,

м. Київ, Україна

ORCID ID 0000-0002-4364-7571

vitat47@ukr.net

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ НАЦІЄТВОРЕННЯ: СУБ'ЄКТНО-ВЧИНКОВИЙ ПІДХІД

Представлена стаття завершує цикл публікацій, у яких знайшли відображення результати розробки теоретико-методологічних засад соціально-психологічного дослідження процесу націєтворення з позицій суб'єктно-вчинкового підходу. Здійснено теоретичний аналіз і синтез наукових уявлень щодо проблемних моментів у розумінні соціально-психологічної природи нації як великої соціальної групи, щодо визначення сутності ключових поняттєвих конструктів, а саме: “націєтворення як колективна діяльність”, “народ як колективний суб'єкт націєтворення”, “функціональна структура процесу націєтворення”, “соціально-психологічні механізми націєтворення” та ін. Розглянуто як одну з базових суперечностей між науковим уявленням про спонтанну природу, об'єктивний характер перебігу процесу націєтворення і уявленням про можливість цілеспрямованого, організованого творення нації певною спільнотою як колективним суб'єктом суспільного життя. Звернуто увагу на необхідність розрізнення та узгодження понять “становлення нації”, з його невиразною суб'єктністю, і “націєтворення”, яке більш виразно вказує на діяча, творця, суб'єкта. Методологічною основою проведеного дослідження обрано суб'єктно-вчинковий підхід, адаптований до наукового пізнання соціально-психологічних явищ. З огляду на означені теоретичні і методологічні підходи розроблено гіпотетичну соціально-психологічну концептуальну модель процесу націєтворення, що складається із шести структурно-функціональних блоків, а саме: блоку мотивації націєтворення і відповідного цілепокладання, інструментального блоку, блоку прийняття рішення про перехід від проєктування до практичної реалізації націєтворчої мети, блоку практичного виконання прийнятого рішення, блоку оцінки результатів націєтворення, блоку творчого узагальнення досвіду націєтворення як основи для переходу на більш високий рівень організованої колективної націєтворчої діяльності. Встановлено, що відпрацювання кожного структурно-функціонального блоку передбачає досягнення певного групового психологічного ефекту, зокрема щодо першого блоку – формування в учасників не просто думки чи віри, а саме переконаності в істинності і значущості ідеї націєтворення, здатності і готовності словом і ділом, власне вчинково, відстоювати свої переконання. Тому ключову роль в організації соціально-психологічного супроводу націєтворчої діяльності

колективного суб'єкта відведено пропозитивному механізму переконування. На підставі формування цілісного концептуального уявлення про структуру, функції, механізми та логіку організації процесу націєтворення як цілеспрямованої суб'єктно-вчинкової активності його учасників (народу на чолі з духовною елітою) сформульовано ряд теоретико-методологічних засад його соціально-психологічного дослідження.

Ключові слова: народ; нація; процес націєтворення; колективний суб'єкт націєтворення; концептуальна модель націєтворення; соціально-психологічні механізми націєтворення; теоретико-методологічні засади дослідження процесу націєтворення; суб'єктно-вчинковий підхід.

THEORETICAL-METHODOLOGICAL FUNDAMENTALS OF SOCIO-PSYCHOLOGICAL RESEARCH OF THE NATION-BUILDING PROCESS: SUBJECTIVE-ACTIONAL APPROACH

Vitaliy O. Tatenko

Corresponding Member of NAES of Ukraine,
Doctor of Psychological Sciences, Chief Research Associate,
Laboratory of Methodology of Psychosocial and Political-Psychological Researches,
Institute for Social and Political Psychology, NAES of Ukraine,
Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0002-4364-7571
vitat47@ukr.net

The presented article completes the series of publications, which reflect the results of the development of theoretical-methodological foundations for socio-psychological research of the nation-building process from the standpoint of the subject-actional approach. It is made the theoretical analysis and synthesis of scientific ideas on the socio-psychological nature of the nation as a large social group, to determine the essence of a number of key conceptual constructs, namely: “nation-building as a collective activity”, “people as a collective subject of nation-building”, “functional structure of the nation-building process”, “socio-psychological mechanisms of nation-building”, etc. It is considered as one of the basic ones the contradiction between the scientific idea of spontaneous nature, the objective nature of the nation-building process, and the idea of the possibility of purposeful, organized creation of a nation by a certain community as a collective subject of social life. Thus, attention is drawn to the need to distinguish and reconcile the concepts of “nation-building” with its vague subjectivity, and “nation-building”, which more clearly involves the actor, creator, subject. As a methodological basis of the study was chosen a subject-actional approach, adapted to the scientific knowledge of socio-psychological phenomena. Due to the above theoretical-methodological approaches, a hypothetical socio-psychological conceptual model of the nation-building process is developed. It consists of six structural-functional blocks, namely: block of the motivation of nation-building and corresponding goal-setting; instrumental block; block of decision-making on the transition from designing to the practical realization of nation-building goal; block of practical implementation of decision-making; block of nation-building results' evaluation; block of creative generalization of nation-building experience as a basis for the transition to higher-level activities. It is established that working out of each structural-functional block presupposes achievement of a certain group psychological effect, in particular, concerning the first block – formation in participants of not simply thought or faith, but belief in truth and significance of nation-building idea, ability, and readiness by word and deed to defend these beliefs. Therefore, the key role in the organization of socio-psychological support of the nation-building activity of the collective subject here is given to the propositional mechanism of persuasion. Thus, the formation of a holistic conceptual idea of the structure, functions, mechanisms, and logic of the nation-building process as purposeful subject-action activity of its participants (people led by the spiritual elite) provided an opportunity to formulate a number of theoretical and methodological foundations of its socio-psychological research.

Keywords: people; nation; nation-building process; collective subject of nation-building; conceptual model of nation-building; socio-psychological mechanisms of nation-building; theoretical-methodological principles of nation-building process' research; subject-actional approach.

Постановка проблеми. Актуальність розробки теоретичних і методологічних засад соціально-психологічного дослідження націєтворчого процесу полягає насамперед у тому, що в різних науках, зокрема і в соціальній психології, поряд з цінними напрацюваннями є чимало суперечностей і білих плям саме в питаннях теорії і методології дослідження природи того, що позначається словами “нація”, “національна свідомість”, “національний характер”, “національна ідентичність”, а також “становлення нації”, “національне відродження” і, звичайно, словом “націєтворення”. Звертає на себе увагу те, що питання націєтворення постає сьогодні переважно як предмет дискусій (наприклад, щодо змісту української національної ідеї), а не у форматі цілеспрямованої розробки відповідних проєктів, їх обговорення, узгодження з громадською думкою та упровадження в практику суспільного життя. Водночас серед чинників, що визначали і нині визначають соціально-політичну ситуацію в Україні, міру її гостроти, вибухонебезпечності, особливе місце посідають ті, що мають спільний корінь зі словом “нація”. У цьому плані цікаво порівняти поняття “націєтворення”, або “творення нації”, і “становлення нації” з огляду на те, що саме останнє сьогодні набуває популярності в наукових колах. Можна, звичайно, погодитися з тим, що поняття “становлення” є доволі широким і глибоким, а проте обмеженим щодо своєї онтології. Тобто поняття “становлення” означає процес поступового перетворення об’єкта X в об’єкт X (1, 2, 3...) під впливом різноманітних чинників. Власне, це слово фіксує динаміку стану, зміну кількісних і якісних характеристик даного об’єкта, а тому питання Хто?, Як?, Навіщо?, Свідомо чи ні? організовував і здійснював такі впливи, а отже, мусить нести за це персональну чи групову відповідальність, не є коректними. Процес становлення нації ми асоціюємо з такими ознаками, як переважно спонтанність, стихійність, незалежність від волі людини, певна індиферентність щодо морального знака чинників, які впливають на цей процес. У такому випадку цілком логічно (хоча принизливо) дякувати Росії за її агресію як зовнішній чинник, що сприяв зростанню національної самосвідомості українських громадян, і з почуттям гордості – українській збірній з футболу за виграні матчі міжнародного рівня. Інша справа – поняття “націєтворення”, яке, по-перше, передбачає отримання якісно нового, оригінального проєкту і відповідного продукту, що відповідає критерію розвитку. По-друге, воно передбачає не тільки процес, діяльність, а й суб’єктну активність діяча, творця, готового відповісти за свої діла. Отже, розв’язання означеної проблеми вбачається в тому, щоб від констатації того, що відбувається в процесі “становлення нації”, рухатися в бік націєтворення – свідомого, цілеспрямованого, максимально креативного процесу побудови чи розбудови української нації як унікального феномену, неповторного суцього, належність до якого викликає почуття гордості, а у світового товариства – почуття захоплення. Проте реалізація такого прагнення передбачає наукове обґрунтування – проведення відповідних, зокрема прикладних, соціально-психологічних досліджень, що, зі свого боку, мають спиратися на відповідні теоретико-методологічні засади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нині, як і в минулі роки, не вщухає інтерес дослідників до проблеми націєтворення. Особлива увага приділяється питанням історії і теорії українського націєтворення, проблемам формулювання національної ідеї і формування націй як етнокультурних і політичних утворень, а також національної ідентичності громадян у добу глобалізації, аналізу чинників процесу націєтворення. Обґрунтовується можливість і необхідність визнання не тільки духовної еліти, лідерів суспільної думки, а й широких народних мас колективними суб’єктами соціальних перетворень. Обговорюється доцільність визначення нації як суб’єкта політики. Знаходяться пояснення феномену консолідаційно-деконсолідаційної поліритмії як характерної ознаки українського націєтворення (Україна..., 2011; Українська..., 2012; Яцків, Бублик, & Канігін, 2002; Кремень, & Ткаченко, 2013; Сміт,

2009; Слюсаревський, 2019; Колодій, 1997; Суший, 2018 та ін.). Водночас є розуміння, що слід більше уваги приділяти науково-прикладним дослідженням процесу націєтворення, результати яких наближають науку до практики. Зрозуміло, що така спрямованість вимагає відповідного теоретико-методологічного забезпечення. Якщо конкретизувати сказане, то огляд наукових джерел, близьких за тематикою, не виявив спеціальних розробок, які були б присвячені теоретико-методологічним засадам соціально-психологічного дослідження процесу націєтворення з позицій суб'єктно-вчинкового підходу. Але в сучасних публікаціях, утім, знайшла підкріплення низка позицій, покладених в основу розроблення концептуальної моделі процесу націєтворення і теоретико-методологічних засад його дослідження. Зокрема, ідеться про думку А. Колодій щодо того, що суспільні трансформації відбуваються як спонтанно, так і завдяки свідомій волі і цілеспрямованим зусиллям певних дійових осіб. Їхня свідомість та дії становлять суб'єктивні передумови формування націй і відповідають на питання: хто (духовно-інтелектуальні та політичні еліти, державні структури, національні лідери) і яку (просвітницьку, організаторську, регулятивну) проводив свідому роботу, що сприяла згуртуванню, консолідації цих великих спільнот (Колодій, 1997). Однак залишається відкритим питання про те, як співіснують і як можуть доповнювати одне одного ці два формати перетворювальної активності соціуму. Суттєвою теоретико-методологічною підтримкою для наших наукових пошуків стала розроблена і переконливо обґрунтована М. Слюсаревським позиція щодо суб'єктної активності неорганізованих угруповань, позначених словами “маси”, “натовпи” тощо. Дослідник пропонує розрізняти поняття маси і сконцентрованої маси, а останнє диференціює на уявлення про безладно сконцентровану масу (БСМ) і масовий суб'єкт спільної активності (МССА). На його думку, поведінка масового суб'єкта спільної активності може бути конструктивною або деструктивною, “але вона завжди є функцією колективної суб'єктності” (Слюсаревський, 2019, с. 178). Отож запропонований підхід відкриває можливість розглядати народ, громадянське суспільство не тільки як “джерело влади”, а і як реально дієвих колективних суб'єктів соціальних перетворень, зокрема процесу націєтворення.

Як відомо, успішність наукового дослідження тих чи інших, а особливо таких складних за своєю природою соціальних феноменів, як нація, суттєво залежить від того, наскільки чіткими і несуперечливими є їхнє визначення і коректним – практичне застосування. Особливо прикро, якщо означена термінологічна проблемність відображається навіть у документах найвищого, державного рівня. Так, у преамбулі до тексту Конституції України (1996) знаходимо такий фрагмент: “Верховна Рада України від імені Українського народу – громадян України всіх національностей, виражаючи суверенну волю народу, спираючись на багатовікову історію українського державотворення і на основі здійсненого українською нацією, усім Українським народом права на самовизначення...”. Як можна переконатися, у наведеному фрагменті поняття “українська нація” мислиться вузько порівняно з поняттям “народ”, фактично зводиться до етнокультурного поняття національності, що, як і інші національності, входить до складу Українського народу. Напевно, саме тому словосполучення “Український народ” починається з великої літери, а “українська нація” – з малої. Викликає запитання і те, як автори цього тексту збираються вирізнити “здійснене українською нацією” від здійсненого Українським народом? Навіть зважаючи на те, що досі немає усталеного визначення поняття нації, за умови такого його суперечливого застосування фактично втрачається сенс націєтворчої діяльності.

Мета статті. Ця стаття завершує цикл публікацій (Татенко, 2017; 2018а; 2018б та ін.), у яких представлено результати розроблення теоретико-методологічних засад соціально-психологічного дослідження процесу націєтворення з позицій суб'єктно-вчинкового підходу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перш ніж приступити до висвітлення результатів проведеного дослідження, звернімо увагу на один цікавий науково-лінгвістичний парадокс, що стосується співвідношення понять “теорія” і “методологія”. Так, одні автори публікацій і розробники програм навчальних курсів із психології використовують словосполучення “теоретичні і методологічні” (проблеми психології), а інші чомусь міняють

означені терміни місцями. Ще хтось схиляється до написання їх через дефіс («теоретико-методологічні»), але при цьому чомусь ніхто не формулює ці проблеми як «методолого-теоретичні». Реально припустити, що такі перестановки можуть бути викликані прагненням авторів підкреслити особливу значущість у своєму дослідженні теоретичного чи методологічного аспектів. А це є можливим через те, що теорія і методологія є відносно незалежними одна від одної сферами наукового пізнання. Також не виключено, що автори, які використовують написання цих понять через дефіс, вважають за потрібне зробити наголос на їх тісному зв'язку. Але чому все-таки видається неприйнятним використання словосполучення «методологічно-теоретичні» (проблеми психології)? Напевно, справа в тому, що є базове наукове уявлення про теорію, яка, образно кажучи, відповідає на питання «Що є об'єктом і предметом дослідження?», і про методологію, яка відповідає на питання «Як, у який спосіб, за яких умов можна (і чи можна взагалі) здійснити таке дослідження?». І цілком очевидно, що питання «Як?» не може передувати питанню «Що?». Інша річ, що розвиток методології, зокрема парадигм, принципів, підходів, методичного інструментарію, на якомусь етапі становлення наукового пізнання може випереджати і певним чином стимулювати розвиток теорії. Завершуючи цей ліричний відступ, зазначимо, що саме таке, самоочевидне, на наш погляд, співвідношення теорії і методології, їх суперечлива єдність, а подекуди і неможливість протиставлення спричинили в нашому випадку вибір варіанта «через дефіс». Тобто далі мова піде саме про теоретико-методологічні засадничі положення соціально-психологічного дослідження процесу націєтворення.

Щоб визначити теоретико-методологічні засади соціально-психологічного дослідження процесу націєтворення, що стало головною метою проведеного дослідження, потрібно було створити наукове уявлення про сам цей масштабний, багаторівневий, поліфункціональний, почасти самодетермінований і суперечливий феномен. Тому було зроблено спробу побудувати з позицій суб'єктно-вчинкового підходу соціально-психологічну концептуальну модель цього процесу і шляхом наукової інтерпретації основних структурно-функціональних характеристик визначити й сформулювати вищезгадані засади.

Перше засадниче теоретико-методологічне положення акцентує увагу на необхідності чіткого соціально-психологічного визначення ключових понять дослідження. У нашому випадку такими є поняття нації, націєтворення і колективного суб'єкта націєтворення. Отже, «нація» є поняття соціальної психології, що позначає вищий, порівняно з поняттям «народ», рівень становлення спільноти як великої соціальної групи. Тобто нацією стає народ, який у процесі «соціального діалогу» (О. Кочубейник) зміг піднятися до рівня колективної рефлексії себе як окремого унікального суцього, до переживання його більшістю почуття Ми, до усвідомлення себе суб'єктом, готовим до спільного вчинку націєтворення. У результаті отримуємо нову ідентичність, коли, наприклад, громадяни України всіх національностей на питання «Хто Ми?» щиро відповідають: «Ми – українці!», при цьому не забуваючи про своє походження і маючи можливість безперешкодно розвивати свою національну культуру. Поняття «націєтворення» не зводиться до уявлення про спонтанно-стихийне «виросання», природне формування нації на базі моно- чи поліетнічного утворення, а є, певною мірою, процесом і результатом свідомої, цілеспрямованої, творчої, відповідальної суб'єктно-вчинкової активності народу, що у своїй більшості усвідомив значущість для себе таких перетворень і готовий боротися, а за необхідності і жертвувати собою заради досягнення цієї високої мети. Поняття колективного суб'єкта націєтворення конструюється на основі наукового соціально-психологічного уявлення про те, що не тільки малі і середні, але й великі соціальні групи, такі як громада мегаполісу, народ, нація, а, за умов планетарної загрози, навіть людство, можуть набувати статусу колективного суб'єкта. При цьому суб'єктна активність таких великих груп може виявлятися у формі стихійних масових рухів, а може здійснюватись організовано, шляхом обрання лідерів, вождів, створення партій, громадських організацій, органів національної державної влади. Знову ж таки, процес націєтворення може ініціюватися і скеровуватися державою, а може – духовними лідерами, зокрема тоді, коли репутація інститутів влади у народу є низькою. В

останньому випадку народ на чолі з духовною елітою, за дієвої підтримки з боку націєтворчої інтелігенції, політичних сил і громадських організацій можна розглядати як колективний суб'єкт націєтворення. Таке розуміння сутності понять нації, процесу націєтворення і його колективного суб'єкта дозволяє вести мову про пріоритетність (зокрема для України) формату свідомо керованого, ініціативно, креативно і відповідально здійснюваного процесу націєтворення, що передбачає розроблення і постійне оновлення його цільового проекту, збагачення інструментальної бази, а також організацію активної участі в обговоренні і реалізації останнього широких народних мас, націєтворчої інтелігенції, лідерів суспільної думки, представників духовної еліти, української діаспори, різних політичних сил, громадських організацій, релігійних конфесій тощо.

До речі, є думка, що суб'єктна орієнтація здавна була притаманна вітчизняним дослідникам феноменів, позначених словами, однокореневими зі словом “нація”. Як зазначає А. Заводовський, “ставлення до українського “наріду” як головного суб'єкта історичного процесу було перейнято М. Грушевським із творів М. Максимовича, В. Антоновича, М. Костомарова і відповідало поширеній серед слов'янських істориків Південної і Східної Європи початку ХХ ст. концепції “національного відродження”. У ХХ ст. той же підхід до процесів українського націєтворення у своїх наукових розвідках застосували І. Крип'якевич, Д. Яворницький, В. Грабовецький, Н. Полонська-Василенко та ін. У два перші десятиліття після здобуття Україною незалежності колишня відносна згуртованість істориків навколо методології досліджень процесів українського націєтворення була втрачена через отриману можливість використовувати надбання світової націології. У цей час в українській історичній науці найбільше “списів ламалося” навколо процесів, які представники “старої” школи продовжували називати “національним відродженням”, а “нової” – “націєтворенням”. Попри таку значну кількість дискусій і до сьогодні серед істориків є серйозні розбіжності щодо визначення понять “етнос” і “нація” – за висловом історика Г. Касьянова, “хаос дефініцій” (Заводовський, 2015, с. 41-42). Отже, перше засадниче теоретико-методологічне положення, з одного боку, враховує історичну тенденцію, а з другого – пропонує шлях конструктивного розв'язання суперечностей щодо питань націєтворення, які є сьогодні.

Як уже зазначалося, головна стратегія нашого дослідження передбачала побудову і використання концептуальної моделі процесу націєтворення для розроблення теоретико-методологічних засад соціально-психологічного дослідження цього процесу з позицій суб'єктно-вчинкового підходу. Тому **другим засадничим теоретико-методологічним положенням** в організації дослідження має стати процес націєтворення як діяльність колективного суб'єкта, що має свою структуру, функціональними компонентами якої можуть бути: блок мотивації і цілепокладання, інструментальний блок, блок прийняття рішення про перехід до практичних дій, блок практичного виконання прийнятого рішення, блок оцінки процесу і результатів націєтворення, блок синтезу набутого досвіду і переходу колективного суб'єкта на більш високий рівень націєтворення. Як можна зрозуміти, функція останнього блоку доповнює таку функціональну структуру націєтворчої діяльності колективного суб'єкта його здатністю до саморозвитку, що надає їй ознак системи типу “структура – функція – розвиток”. Важливим соціально-психологічним моментом є те, що процес реалізації поблокових завдань передбачає спільну діяльність індивідуальних і групових суб'єктів, які утворюють колективний суб'єкт процесу націєтворення. Це означає, що в межах кожного блоку і в переходах між ними має місце інтенсивна комунікативна активність у горизонтальному (між окремими учасниками процесу націєтворення) і вертикальному (між колективним суб'єктом як цілим і його частинами) напрямках, що передбачає досягнення узгодженої позиції щодо визначення мети спільної роботи, обрання засобів її досягнення і т. ін., що потребує застосування особливого для кожного блоку соціально-психологічного механізму, а в разі необхідності – професійного соціально-психологічного супроводу.

Третє засадниче теоретико-методологічне положення стосується мотивації націєтворення. Сутність його полягає в необхідності врахування на етапі організації

соціально-психологічного дослідження процесу націєтворення різновекторної, різнорівневої, динамічної і суперечливої картини мотивації і цілепокладання. Так, мотивація громадян щодо необхідності творення нації, а також участі в цьому процесі може бути позитивною, негативною, амбівалентною, індиферентною. Різна мотивація лежить в основі ставлення спільноти до творення нації як чогось самоцінного, як до мети і як до засобу досягнення інших соціально та індивідуально значущих цілей. Якщо в першому випадку тема націєтворення повинна бути постійним пунктом порядку денного органів законодавчої і виконавчої влади, установ науки, культури і освіти, партійних і громадських організацій, духовних лідерів, то в другому випадку, зокрема коли народ збирається під одним національним прапором через загрозу втрати незалежності чи територіальної цілісності, мотивація націєтворення може виникати, а потім зникати, як тільки ситуація покращується і стабілізується. Знову ж таки, хтось розглядає націєтворчий процес під кутом зору його вигоди для себе, а хтось вважає для себе за честь і бачить своїм громадянським обов'язком бути його учасником.

Мотивація націєтворення може суттєво відрізнятись у представника малого бізнесу і олігарха, простого селянина, фермера і латифундиста (особливо після зняття мораторію на продаж землі), робітника і представника творчої інтелігенції тощо. При цьому загальна по країні соціально-психологічна картина мотиваційних виборів і, відповідно, суб'єктивних сил, готових прилучитися до процесу націєтворення, постійно змінюється під впливом цілої низки зовнішніх і внутрішніх чинників.

З огляду на те, що процес націєтворення може відбуватися стихійно, мимовільно, непомітно для нашої свідомості, а може здійснюватися свідомо, цілеспрямовано, то, власне, у другому випадку є сенс говорити про мотивацію взагалі і, зокрема, про формування "позитивної" мотивації націєтворення, ознаками якої є історична пам'ять, почуття "свободи для", свідоме прагнення його суб'єктів до утвердження та відстоювання своєї унікальної національної ідентичності, розкриття нових можливостей існування і розвитку в статусі окремої нації, але з орієнтацією на співробітництво з іншими національними утвореннями.

У цьому випадку творення нації постає як активність бажана, ініціативна, творча, як відносно самостійна цінність і мета, як внутрішній мотив, що надає смислу індивідуальному і спільному існуванню певного соціуму. Це той рівень, на якому народ як колективний суб'єкт націєтворення пишається творінням рук своїх, ідентифікує себе як національне Ми, виявляє готовність до відстоювання ідеалів свого національного буття.

Водночас слід бути готовими вчасно углядіти небезпеку й уникнути соціально-психологічних пасток, турботливо розставлених руками ворогів або породжених власною безвідповідальністю, самовпевненістю, а ще такою девіацією, як колективний нарцисизм – емоційно-почуттєва залежність від захоплення і визнання з боку інших (Т. Адорно), що є одним із соціально-психологічних чинників націоналізму в поганому розумінні цього слова. Цілком актуальним також є застереження, пов'язане з існуванням і активною дією окремих політичних сил, які в боротьбі за владу намагаються шляхом майстерних маніпуляцій використати результати націєтворчої діяльності народу та його духовних авторитетів для задоволення своїх егоїстичних потреб.

Важливо взяти до уваги і те, що ключовим соціально-психологічним механізмом формування, узгодження, актуалізації та корекції індивідуальних і групових мотивів націєтворення є пропозитивний механізм переконування. А річ у тім, що ні вмовити, ні змусити окрему людину, тим більше – велику групу людей, захотіти розбудувати націю неможливо в принципі. Залишається спробувати її переконати за допомогою аргументів на користь істинності і значущості особисто для неї участі в цьому проєкті.

Четверте засадниче теоретико-методологічне положення покликане зорієнтувати дослідника процесу націєтворення у проблемі засобів, способів, шляхів досягнення поставленої мети. При цьому найбільш суттєвим в інструментальній теорії націєтворення є питання відповідності засобів націєтворчої діяльності її цілям, що, на перший погляд, видається самоочевидним, а насправді ця очевидність може порушуватись, зокрема у випадку підгонки

мети під засіб або взагалі злочинним шляхом, що має гаслом сумнозвісне “Цілі виправдовують засоби”. Проте, знову ж таки, некоректною є абсолютизація визначальної ролі цілей щодо засобів їх досягнення, оскільки трапляються випадки, зокрема в науці, коли розроблення методичного інструментарію випереджає рух у системі цілепокладання і виходить, що нові інструментальні можливості стимулюють перехід на новий, більш високий рівень цілепокладання. Також звертає на себе увагу і до чого має бути готовий дослідник процесу націєтворення, так це іноді – безмежно широкий діапазон уявлень про засоби, які в ньому використовуються. Так, у певному розумінні держава може розглядатися в ролі “засобу інституціалізації і соціалізації націй”. Дехто засобом трансформації “народу” в “націю” вважає демократизацію державної політики, залучення дедалі ширших мас населення в культурно-політичне життя, становлення громадянського суспільства тощо.

Інструментальний складник процесу націєтворення може бути представлений уявленням про еліту, як засіб соціально-психологічних самоперетворень у руках народу, а також уявленням про націю як результат більш-менш свідомої і цілеспрямованої політизації етно-культурної спільноти (народу), що, в кінцевому підсумку, трансформується в процес розбудови нації. Оскільки, як уже зазначалося, процес націєтворення може мати різні цілі: первинне формування нації, національне відродження, подальшу розбудову нації чи її перебудову, відповідним чином має вирішуватися питання щодо шляхів, способів і засобів їх досягнення. Різні соціально-психологічні засоби і способи застосовуються залежно від того, чи є творення нації захисною реакцією спільноти на ті або інші загрози, чи воно викликане прагненням народу до досконалості і розвитку, бажанням утвердитися та реалізуватися у своїй унікальності (М. Вебер), відбутися як нація тощо. Є підстави розрізняти більш мирний, ненасильницький, дорадчий, компромісний, демократичний спосіб, шлях націєтворення через реформи, референдуми, вибори, демонстрації, мітинги, марші, агітацію і пропаганду тощо і альтернативний йому варіант прояву непокори у формі страйків, різного роду блокувань, а в крайніх випадках – у формі терактів, збройних повстань, що можуть переростати в революцію – спробу організованої, радикальної, докорінної, якісної зміни способу життя соціуму.

Особливий інтерес викликають спроби психологічної інтерпретації процесу становлення нації і, відповідно, тих засобів, які для цього віднаходяться. Прикладом тому теорія уявних спільнот Б. Андерсона, в якій основним засобом націєтворення мислиться така психічна функція, як уява, або думка англійського історика Г'ю Сетона-Вотсона, що нація існує тоді, коли значна кількість громадян вважає, що вони складають націю, або коли ці люди поведуться таким чином, начебто вони її справді складають. Ці та інші психологічні чинники, безумовно, повинні братися до уваги в дослідженні інструментальних аспектів процесу націєтворення, але за умови досягнення наукової обґрунтованості і визначеності в питанні об'єктивності існування нації. Отож науково обґрунтованими, власне соціально-психологічними, засобами націєтворення можна вважати різні форми зближення, об'єднання, мобілізації, консолідації, відстоювання своєї унікальності, а також, звичайно, формування спільноти Ми. Спеціальну увагу необхідно приділяти засобам соціально-психологічного супроводу і методичного забезпечення націєтворчої діяльності колективного суб'єкта, зокрема організації моніторингу його соціально-психологічного стану, динаміки мотивації, рівня компетентності, відповідальності, креативності, згуртованості, а також засобам завчасної профілактики і своєчасної корекції виявлених негараздів. Підпорядкувати вибір засобів, способів, шляхів творення нації його меті, узгодити позиції різних учасників процесу націєтворення щодо цього вибору, сформуванню у них потрібні компетенції дає змогу застосування як базового прескриптивного соціально-психологічного механізму вимоги, оскільки таке підпорядкування вимагається. В іншому випадку мета націєтворення не буде досягнута взагалі або ж буде досягнута частково. Тому з усіх поглядів хибною є позиція, згідно з якою цілі виправдовують засоби.

П'яте засадниче теоретико-методологічне положення своїм змістом співвідноситься з третім блоком представленої в нашій концепції функціональної структури

діяльності колективного суб'єкта націєтворення, коли останній повинен приймати рішення про можливість, безпечність і перспективність здійснення визначеного в просторі і часі переходу до практичної реалізації відповідного проєкту. І, одна справа, коли рішення про те, на яку годину чи на який день, за яких зовнішніх і внутрішніх обставин варто ризикнути і розпочати втілювати в життя виплеканий проєкт, приймає окрема людина, і зовсім інша – прийняття такого рішення соціальною групою. Цілком зрозуміло, що в другому випадку левову частину часу і сил можуть забрати спочатку безуспішні спроби дійти згоди, а надалі – суперечки, з'ясування стосунків, аж поки якась авторитетна особа (чи група), яку по-справжньому поважають і якій по-справжньому довіряють, не втрутиться і не організує цивілізовані дебати, які можуть завершитися досягненням компромісу і прийняттям спільного рішення, підтриманого більшістю учасників. Ще складніше приймати такі рішення в масштабі великих соціальних груп, коли немає навіть самої можливості безпосередньої комунікації між її членами. Отже, сутність цього засадничого положення полягає в тому, що дослідникові процесу націєтворення як цілеспрямованої діяльності колективного суб'єкта варто взяти до уваги можливість і необхідність існування структурно-функціонального блоку, який розділяє і водночас поєднує, з одного боку, блок мотивації та інструментальний блок, а з другого – блок практичної реалізації націєтворчого проєкту. Основна ж інтрига полягає в неможливості врахувати те, наскільки сприятливою буде ситуація на момент переходу до практичної реалізації спільно визначеної мети спільно обраними засобами, що може викликати в колективного суб'єкта переживання невпевненості в собі, нерішучість, а тому й небажане зволікання в здійсненні процесу націєтворення. При цьому проблема не тільки в невизначеності ситуації, неможливості стовідсотково спрогнозувати її динаміку, а й у необхідності узгодити процес прийняття рішення про такий перехід між учасниками націєтворчого процесу – духовною елітою, політичними лідерами, націєтворчою інтелігенцією, громадськими активістами і більшістю народу. І, як показало проведене дослідження, найбільш підходящим для розв'язання цих проблем може бути пропозитивний соціально-психологічний механізм сугестії (контр-контрсугестії, за Б. Поршневим), оскільки ні переконати людину, ні змусити її прислухатися до думки більшості чи думки лідера про те, що процес націєтворення слід розпочинати, скажімо, завтра зранку чи наступного понеділка, знову ж таки неможливо в принципі. Залишається одне – досягти того, щоб вона довірилася думці авторитетних для неї спеціалістів, експертів і свідомо прийняла рішення про перехід до практичної реалізації поставленої мети обраними засобами. Варто тільки пам'ятати, що згаданий механізм у нечесних руках може легко перетворитися в знаряддя маніпулювання суспільною думкою.

Шосте засадниче теоретико-методологічне положення розкриває сутність і визначає соціально-психологічну специфіку практичної реалізації націєтворчого проєкту. Почнімо з того, що намагатися перетворити внутрішнє, суб'єктивне, уявне, умоглядне у фрагмент дійсності, об'єктивної реальності і нести за це справжню відповідальність перед людьми і власним сумлінням значно складніше, ніж мріяти, фантазувати, уявляти, теоретизувати, будувати плани, розробляти проєкти тощо. Практичні дії на відміну від теоретичних викликають реальний спротив з боку об'єктивної реальності – і тим більший, чим ці дії є оригінальнішими, креативнішими, вчинковішими чи просто не є популярними. Складність практичної виконавської діяльності пов'язується з тим, що її суб'єкт повинен постійно утримувати в голові і за необхідності актуалізувати не тільки інформацію про свою мотивацію і поставлену мету, про віднайдені засоби її досягнення, про ситуацію, що склалася на момент прийняття рішення про перехід до практичних дій, а й вносити потрібні корективи в процесі цієї практичної діяльності. І справа суттєво ускладнюється, якщо суб'єкт – груповий, оскільки практичні спільні дії вимагають їх узгодження не тільки в безмежному часі і просторі умоглядної активності, а й у часі і просторі, обмеженому кордонами реального індивідуального і суспільного життя. А ще практичні дії, на відміну від теоретичних, умоглядних, можуть мати незворотний характер. Проте заради справедливості

слід визнати, що саме в процесі теоретичної діяльності ми отримуємо більше можливостей для переживання мук творчості.

Оскільки на цьому етапі розгортання націєтворчого процесу від його колективного суб'єкта очікується насамперед психологічна готовність до сумлінного, відповідального, вчинково-жертвовного виконання прийнятого рішення про перехід до практичних дій, то в разі, якщо ці очікування не справджуються, цілком логічним є застосування як стимулятора прескриптивного соціально-психологічного механізму санкціонування (заохочення і покарання). Проте застосування цього механізму не є виправданим, якщо суб'єкти націєтворчого процесу з тих чи інших причин не визначилися належним чином щодо його мети і засобів її досягнення, якщо свої функціональні ролі вони виконували під зовнішнім тиском чи “за компанію”, а не на основі власного вільного рішення.

Сьоме засадниче теоретико-методологічне положення логічно і за змістом пов'язане з блоком оцінки процесу і результатів націєтворення. Як показав аналіз проблемних моментів, що припадають на цей блок, основною тут є проблема досягнення консенсусу між фахівцями щодо визначення базових понять, зокрема і насамперед таких, як “народ”, “нація”, “націєтворення”, про які йшлося в першому теоретико-методологічному положенні. Тобто складно, а то й неможливо дати узгоджену оцінку результату і процесу творення нації, якщо відповідне поняття знаходить різне, а часом і протилежне тлумачення. Знову-таки, якщо концепт націєтворення (а також відродження, побудови, розбудови, становлення, розвитку) нації не утворює сутнісне ядро національної ідеї, то питання оцінювання процесу і результату націєтворення втрачає сенс. Оцінювання результатів націєтворення й активності суб'єктів, що беруть участь у цьому процесі, має виходити з того, у який спосіб відбувалося формування нації – спонтанно чи організовано. Оцінка зробленого може і, напевно, повинна враховувати зміну умов діяльності, яку неможливо було передбачити. Тоді оцінюється міра зробленого за таких умов. Своя межа є також для відхилень між запланованим, розрахованим, бажаним, очікуваним і тим, що вдалося реально зробити. За цією межею отриманий результат не визнається, мета діяльності вважається недосягнутою або досягнутою частково. Відтак приймається рішення – виявити та усунути причину неуспіху і повторити спробу. Цілком реально вплинути на оцінку зробленого можуть взаємні претензії організаторів і виконавців націєтворчого проєкту, його індивідуальних і групових учасників одне до одного з приводу неналежного рівня мотивації, браку компетентності, організованості, відповідальності тощо. Потребують уваги і такі соціально-психологічні чинники, як вплив на оцінку людиною результатів індивідуальної чи спільної з іншими діяльності міри значущості, референтності для неї цих інших, залежність від думки лідера, а також властиві їй навіюваність, конформність тощо. Певний, а іноді досить значний вплив на оцінку результатів реалізації націєтворчого проєкту його учасниками може мати позиція “друзів” і “ворогів” на міжнародній арені. Так, історично склалося, що одна частина українських громадян бажає, щоб Україна стала членом Євросоюзу, інша ж – приховано або відкрито віддає свої голоси за союз із Росією, що, зі свого боку, може викликати невдоволення з боку США. Зрозуміло, що в кожному з цих випадків процес оцінювання результатів становлення української нації буде мати свою специфіку.

Отже, результат націєтворчого процесу залежить не тільки від кількості і якості зробленого його учасниками, а й від того, на які критерії оцінювання вони спираються, наскільки узгодженими є ці критерії. Адже якщо одна значна частина колективного суб'єкта буде, наприклад, у своїх оцінках враховувати міру відповідності використаних засобів меті націєтворення, а друга, не менш значна, вважатиме це зайвим, то ситуація оцінювання може набути патового характеру. Тому пропонується взяти до уваги такі дві теоретико-методологічні диспозиції: а) якщо дослідження процесу націєтворення спирається на положення суб'єктно-вчинкового підходу, то цілком логічно для оцінки його ефективності та участі в ньому індивідуальних і групових суб'єктів, народу в цілому як колективного суб'єкта застосовувати такий сутнісний критерій, як їхня готовність до спільного вчинку творчої активності і самопожертви заради успішного здійснення цього соціально значущого

проєкту; б) консолідувати думки учасників процесу націєтворення щодо критеріїв оцінювання одних і тих самих подій без застосування маніпуляцій, а також прескриптивних механізмів впливу можливо, якщо в основу такого узгоджувального процесу буде покладено пропозитивний соціально-психологічний механізм наслідування живих прикладів самовідданого служіння ідеалам суспільного буття.

Восьме засадниче теоретико-методологічне положення звертає увагу дослідників процесу націєтворення на категорію досвіду (індивідуального і колективного). А пояснюється це тим, що згідно з розробленою концептуальною моделлю останній, шостий, блок структури націєтворчої діяльності передбачає як основні функції накопичення, критичного аналізу і творчого синтезу (поняття В. Вундта) досвіду цієї колективної роботи, з'ясування можливостей переходу і сам перехід на більш високий її рівень. Відповідно, покладаються більш високі цілі, які потребуватимуть більш досконалих засобів, – і так далі за спіраллю розвитку та згідно з логікою структури націєтворчої діяльності. Тобто, якщо п'ятий структурний блок відповідає за оцінку вже зробленого, то шостий пов'язує минуле і теперішнє процесу націєтворення з його майбутнім, виводить його колективного суб'єкта на шлях самоорганізації, самовдосконалення і саморозвитку.

Але про формування якого, власне, досвіду може і повинно йтися? Насамперед про усвідомлений колективний позитивний і негативний досвід спільної цілеспрямованої націєтворчої діяльності. Колективний досвід є продуктом функціонування колективної свідомості, яка, зі свого боку, може більшою чи меншою мірою взаємодіяти з колективним несвідомим і доповнюватися відповідним досвідом. Крім того, колективний досвід, як і колективна свідомість (за Е. Дюркгаймом), перевищує в сутнісному і якісному розумінні арифметичну суму індивідуальних і групових свідомостей та досвідів, оскільки є атрибутом і здобутком колективного суб'єкта, який теж становить своєрідну соціально-психологічну цілісність, котра не зводиться до суми індивідуальних і групових суб'єктностей. Другий аспект стосується формування та усвідомлення учасниками процесу націєтворення досвіду добровільного поєднання своїх суб'єктно-вчинкових ресурсів. Це також досвід суб'єктно-суб'єктної взаємодії та участі в спільному вчинку націєтворення. Оскільки до складу колективного суб'єкта націєтворення входять суб'єкти різного масштабу з різним соціальним статусом (духовна еліта, лідери суспільної думки, націєтворча інтелігенція, громадські активісти, народна маса), завдання творчого синтезу їхнього досвіду суттєво ускладнюється, що вимагає обрання відповідного соціально-психологічного механізму.

Здійснена в цьому напрямку теоретико-методологічна розвідка дала змогу зробити висновок, що найкраще цю відповідальну функцію може виконати соціально-психологічний механізм обміну досвідом між учасниками процесу націєтворення. Специфічною особливістю останнього є його умовно прескриптивний характер. Так, мало кому захочеться витратити сили й час на те, щоб цілеспрямовано накопичувати, синтезувати і використовувати досвід як ресурс для подальшого зростання. Краще б це робилося за велінням Золотої рибки. Проте, як зазначалося, відсоток директивності цього механізму не надто високий, особливо якщо учасникам процесу націєтворення є чим поділитися одне з одним. Сам процес такого обміну несе в собі певний мотиваційний заряд, а отже, не потребує надмірної зовнішньої стимуляції. Крім того, у процесі обміну досвідом кожний з учасників націєтворчого проєкту отримує можливість порівняти свій досвід з досвідом інших, уточнити свої враження та оцінки, запозичити найкраще або, навпаки, опонувати тому, з чим не згоден. У такий спосіб відбувається збагачення досвідом націєтворення кожного з учасників цього процесу і всіх разом узятих, що й створює соціально-психологічну передумову для їх самоудосконалення і саморозвитку.

Дев'яте засадниче теоретико-методологічне положення орієнтує дослідника щодо питань аналізу проблемних моментів, що можуть виникати в процесі націєтворення. Так, якщо, скажімо, мотивація націєтворення не сформована належним чином в окремих учасників цього процесу, а тим більше – у колективного суб'єкта загалом, уся подальша націєтворча активність може втрачати сенс. Якщо така мотивація сформована належним

чином і це виявило себе у формулюванні відповідної мети, але вибір засобів не був їй необхідною мірою підпорядкований, то кінцевий результат може бути дуже далеким від очікуваного. І навіть якщо все успішно зроблено на етапі реалізації блоку мотивації, інструментального блоку, блоку прийняття рішення про перехід до практичних дій і блоку виконання останнього, але в оцінці зробленого бракувало самостійності, самокритичності, адекватності, принциповості, то не виключено, що біле буде оцінено як чорне. Крім того, процедура оцінювання взагалі може стати неможливою через неузгодженість критеріїв, якими керуються ті, що беруть у ній участь. Не кращим є варіант, коли позитивна оцінка досягається шляхом підгонки мети під отриманий реальний результат.

Отже, логічно вести мову про різні, більш чи менш типові для певного колективного суб'єкта націєтворчої діяльності проблемні моменти у функціонуванні якогось одного чи одразу кількох її структурних блоків, що негативно впливає на роботу інших блоків і погіршує загальний результат. Відтак у процесі дослідження феномену націєтворення видається доцільним здійснити спеціальну розробку діагностичної, профілактичної і корекційної стратегій його соціально-психологічного супроводу. При цьому кожна із стратегій може передбачати як різні, так і спільні для них тактики. Зокрема, спільною є тактика з умовною назвою "Сім варіантів", що передбачає послідовну діагностику, профілактику і корекцію функцій кожного блоку, зважаючи на те, що похибка в роботі першого блоку породжує похибки у функціонуванні наступних п'яти блоків, похибка в роботі другого блоку породжує похибки в роботі чотирьох наступних блоків і так далі, а сьомий варіант передбачає безпроблемне функціонування всіх шести блоків структури націєтворчої діяльності колективного суб'єкта. Додатково може використовуватися тактика "Реагування на запит", коли служба соціально-психологічного супроводу отримує сигнал від учасників націєтворчого процесу про ті чи інші негаразди, порушення, неумисні помилки чи умисне шкідництво та вживає відповідних заходів. Зрозуміло, що можливі й інші – як більш прості (метод спроб і помилок), так і більш складні – підходи до визначення якісної і кількісної специфіки проблемних ситуацій у становленні нації, викликаних впливом суб'єктивних і об'єктивних, індивідуально-психологічних і соціально-психологічних чинників, що є породженням несприятливих умов та обставин тощо. Але це має бути предметом спеціального, зокрема теоретико-методологічного, дослідження.

Десяте засадниче теоретико-методологічне положення певним чином інтегрує всі попередні, оскільки закладає сутнісно-смыслову основу як для побудови згаданої концептуальної моделі процесу націєтворення, так і для визначення теоретико-методологічних засад соціально-психологічного дослідження останнього. Як можна здогадатися, ідеться про суб'єктно-вчинковий підхід, адаптований нами для дослідження соціально-психологічних феноменів.

Згідно з цим підходом, дослідник соціально-психологічних проблем процесу націєтворення може визначитися у філософсько-психологічному питанні щодо його джерел і рушійних сил, включивши до переліку останніх наукове уявлення про народ та його актив (духовну еліту, лідерів суспільної думки, націєтворчу інтелігенцію, громадян, готових узяти участь у цій справі тощо) як колективного суб'єкта суспільних перетворень. Тим самим розуміння процесу становлення нації як чогось спонтанно-стихийного доповнюється його розумінням як процесу усвідомленого, цілеспрямованого, організованого, за результати якого колективний суб'єкт бере на себе відповідальність.

Діяльність колективного суб'єкта націєтворення передбачає активну комунікацію між індивідуальними і груповими суб'єктами, які входять до його складу, що породжує необхідність прийняття спільних рішень, узгодження позицій щодо розуміння сутності поняття нації, доцільності її творення в умовах глобалізації, щодо засобів, способів, шляхів націєтворення, критеріїв оцінювання його ефективності тощо. Ці контакти можуть будуватися на об'єктно-об'єктній, об'єктно-суб'єктній, суб'єктно-об'єктній основі. Проте, як стверджує методологія соціальної психології, найбільш продуктивною є орієнтація на принцип суб'єктно-суб'єктної взаємодії як у горизонтальному, так і вертикальному її векторах.

Як відомо, вирішення питань, пов'язаних з національним будівництвом, часто-густо набуває значного загострення і в крайніх випадках перетворюється на боротьбу зі зброєю в руках, кількість учасників і жертв якої налічує десятки і сотні тисяч. Тобто, коли йдеться про відстоювання народом своїх прав і свобод, а мірою жертвності стає людське життя, реальної актуальності набуває категорія вчинку (героїчного вчинку, подвигу), що, по суті, означає ніщо інше, як внутрішню готовність індивідуального і колективного суб'єкта до свідомого прояву самовідданої активності і навіть самопожертви. Але якщо загроза свободі і незалежності зникає, чи може це спричинювати зниження рівня вчинкової активності? Напевно, що так, але в тому разі, якщо активність ця має переважно характер захисної реакції.

Інша річ, коли відстоювання своїх прав і свобод поєднується з мотивацією націєтворення чи переростає в неї та передбачає насамперед усвідомлення й утвердження народом своєї поліетнічної і полікультурної унікальності. Тут начебто немає безпосередньої загрози свободі і незалежності, але є не менше підстав для проявів вчинкової активності, зокрема в боротьбі із шовінізмом і ксенофобією, з ідеологією радикального націоналізму, перегинами в розумінні глобалізаційних процесів, а також із проявами зневіри, байдужості громадян у питаннях творення нації та участі в цьому процесі. Якщо знову згадати про націєтворення як процес, сповнений комунікацій, то тут може йтися про взаємний вчинок або вчинково-вчинкову взаємодію і відповідний методологічний принцип дослідження, а також про принцип спільного вчинку, коли мала або велика група, прагнучи досягти спільної мети, виявляють внутрішню готовність до самовідданої активності і самопожертви заради суспільного блага.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, маємо підстави вважати, що мета виконаної наукової роботи загалом досягнута, а відтак констатувати доцільність застосування суб'єктно-вчинкового підходу для розроблення концептуальної моделі націєтворчого процесу, а також евристичність використання останньої для визначення теоретико-методологічних засад його соціально-психологічного дослідження. Хочеться сподіватися, що в цьому випадку нам вдалося зробити крок у напрямку до прикладного за своїм характером дослідження, спрямованого на здобуття і використання знань, потрібних для практики суспільного життя. Тому перспективу соціально-психологічних досліджень з означеної тематики ми вбачаємо в подальшій конкретизації і технологізації представленого в концептуальній моделі алгоритму націєтворчої діяльності її колективного суб'єкта, а також у подальшому розвитку теоретико-методологічних засад прикладних соціально-психологічних досліджень процесу націєтворення.

Список використаних джерел

- [Заводовський, А. А.](#) (2015). Сучасна українська методологія досліджень процесів українського націєтворення: історіографічний канон, модерн, метаісторія. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка. Історичні науки*, 8, 40–47.
- Колодій, А. (1997). *Рукопис брошури "Нація як суб'єкт політики"*. Львів: Кальварія.
- Конституція України (1996). *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 30, 141. Взято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
- Кремень, В., & Ткаченко, В. (2013). *Україна: ідентичність у добу глобалізації (начерки метадисциплінарного дослідження)*. Київ: Т-во "Знання" України.
- Слюсаревський, М. М. (2019). *Несходимі терени Психей: маршрути наукового пізнання: вибрані праці*. Київ: Талком.
- Сміт, Е. (2009). *Нації та націоналізм у глобальну епоху*. Київ: Ніка-Центр.
- Суший, О. В. (2018). Консолідаційно-деконсолідаційна поліритмія українського націєтворення. *Психологічні науки: проблеми і здобутки*, 1(11), 209–237.
- Татенко, В. О. (2017). Процес націєтворення у суб'єктно-вчинковому вимірі: спроба концептуалізації. *Психологічні науки: проблеми і здобутки*, 10, 55-73.

Татенко, В. О. (2018a). До проблеми мотивації націєтворення: соціально-психологічний аспект. *Психологічні науки: проблеми і здобутки*, (1)11, 153–175.

Татенко, В. О. (2018b). Соціально-психологічне дослідження інструментальних аспектів проблеми національного будівництва. *Психологічні науки: проблеми і здобутки*, 2 (12), 153–175.

Україна. Процеси націєтворення (2011). Київ: К.І.С.

Українська політична нація: проблеми становлення (2012). Київ: НІСД.

Яцків, Я., Бублик, С., & Канигін, Ю. (2002). Розвиток науки в Україні в контексті української національної ідеї. *Універсум*, 7-8 (105-106). Взято з <http://universum.lviv.ua/magazines/universum/2002/3/cont.html>.

References

Kolodiy, A. (1997). *Rukopys broshury "Natsiia yak subiekt polityky"* [Manuscript of the brochure "Nation as a subject of politics"]. Lviv: Kalvariia. (in Ukrainian)

Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] (1996). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)* [Information of the Verkhovna Rada of Ukraine (IVR)], 30, 141. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>. (in Ukrainian)

Kremen, V., & Tkachenko, V. (2013). *Ukraina: identychnist u dobu hlobalizatsii (nacherky metadystsyplinarneho doslidzhennia)* [Ukraine: identity in the age of globalization (sketches of metadisciplinary research)]. Kyiv: Tovarystvo "Znannia" Ukrainy. (in Ukrainian)

Slyusarevskyy, M. M. (2019). *Neskhodymi tereny Psykhei: marshruty naukovooho piznannia: vybrani pratsi* [Descendant areas of the psyche: routes of scientific knowledge: selected works]. Kyiv: Talkom. (in Ukrainian)

Smith, E. (2009). *Natsii ta natsionalizm u hlobalnu epokhu* [Nations and nationalism in the global era]. Kyiv: Nika-Tsentr. (in Ukrainian)

Sushyi, O. V. (2018). Konsolidatsiino-dekonsolidatsiina polirytmiiia ukrainskoho natsiietvorennia [Consolidation-deconsolidation polyrhythm of Ukrainian nation-building]. *Psykhologichni nauky: problemy i zdobutky*, 1(11), 209–237. (in Ukrainian)

Tatenko, V. O. (2017). Protses natsiietvorennia u subiektno-vchynkovomu vymiri: sprba kontseptualizatsii [The process of nation-building in the subject-action dimension: an attempt at conceptualization]. *Psykhologichni nauky: problemy i zdobutky*, 10, 55–73. (in Ukrainian)

Tatenko, V. O. (2018a). Do problemy motyvatsii natsiietvorennia: sotsialno-psykhologichnyi aspekt [To the problem of motivation of nation-building: socio-psychological aspect]. *Psykhologichni nauky: problemy i zdobutky*, (1)11, 153–175. (in Ukrainian)

Tatenko, V. O. (2018b). Sotsialno-psykhologichne doslidzhennia instrumentalnykh aspektiv problemy natsionalnoho budivnytstva [Socio-psychological study of instrumental aspects of the problem of nation-building]. *Psykhologichni nauky: problemy i zdobutky*, 2 (12), 153–175. (in Ukrainian)

Ukraina. Protsesy natsiietvorennia [Ukraine. Nation-building processes] (2011). Kyiv: K.I.S. (in Ukrainian)

Ukrainska politychna natsiia: problemy stanovlennia [Ukrainian political nation: problems of formation] (2012). Kyiv: NISD. (in Ukrainian)

Yatskiv, Ya., Bublyk, S., & Kanyhin, Yu. (2002). Rozvytok nauky v Ukraini v konteksti ukrainskoi natsionalnoi idei [Development of science in Ukraine in the context of the Ukrainian national idea]. *Universum*, 7-8 (105-106). Retrieved from <http://universum.lviv.ua/magazines/universum/2002/3/cont.html>. (in Ukrainian)

Zavodovsky, A. A. (2015). Suchasna ukrainska metodolohiia doslidzen protsesiv ukrainskoho natsiietvorennia: istoriohrafichnyi kanon, modern, metaistoriia [Modern Ukrainian methodology of research of Ukrainian nation-building processes: historiographical canon, modernism, meta history]. *Visnyk Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu im. Ivana Ohienka. Istorychni nauky*, 8, 40–47. (in Ukrainian)